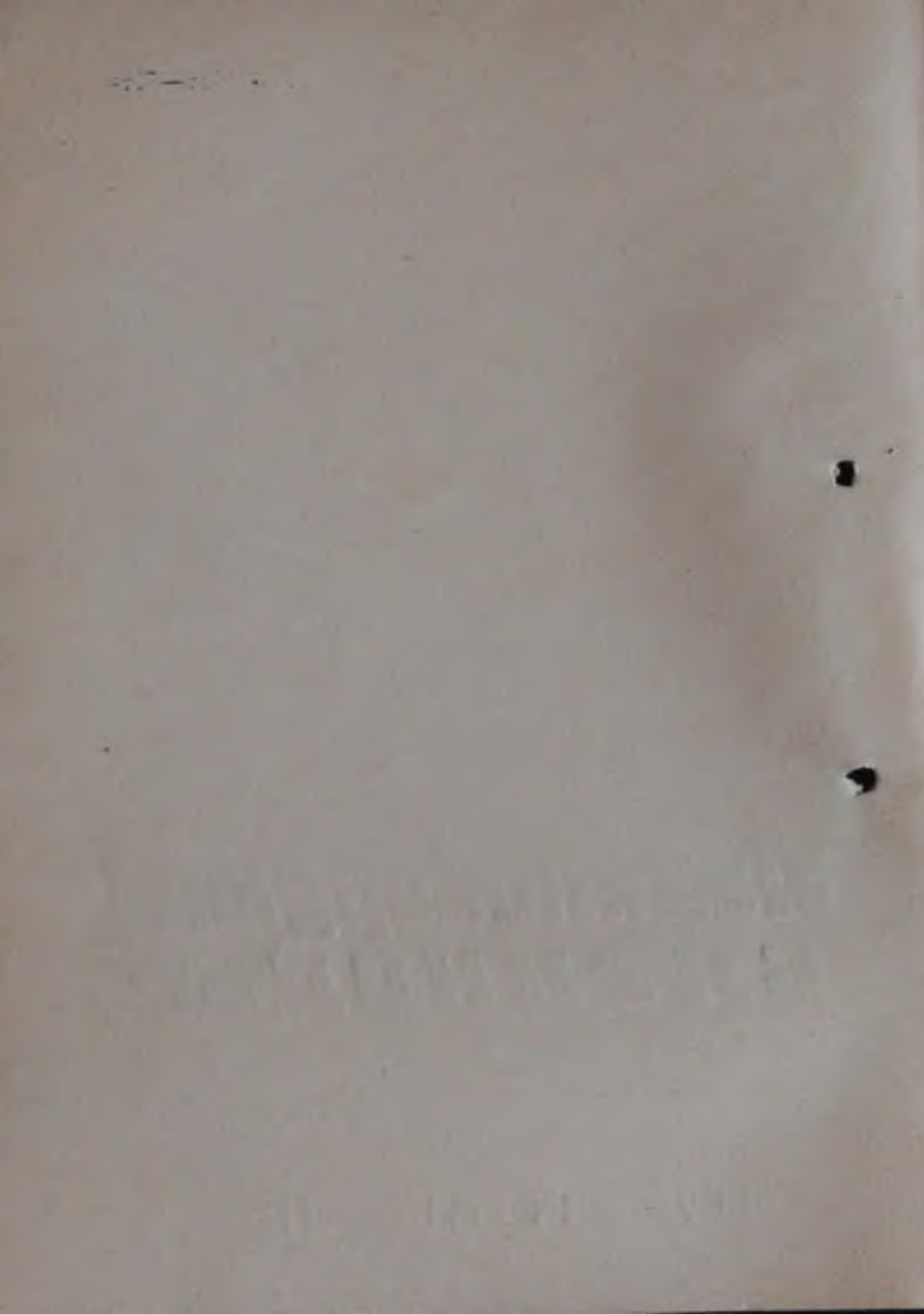

JSSN 1036—7064

Агитатордык блокноды

1987 ★ НОЯБРЬ ★ 11 №

Бастыра ороондордын пролетарийлери, бириккилегер!

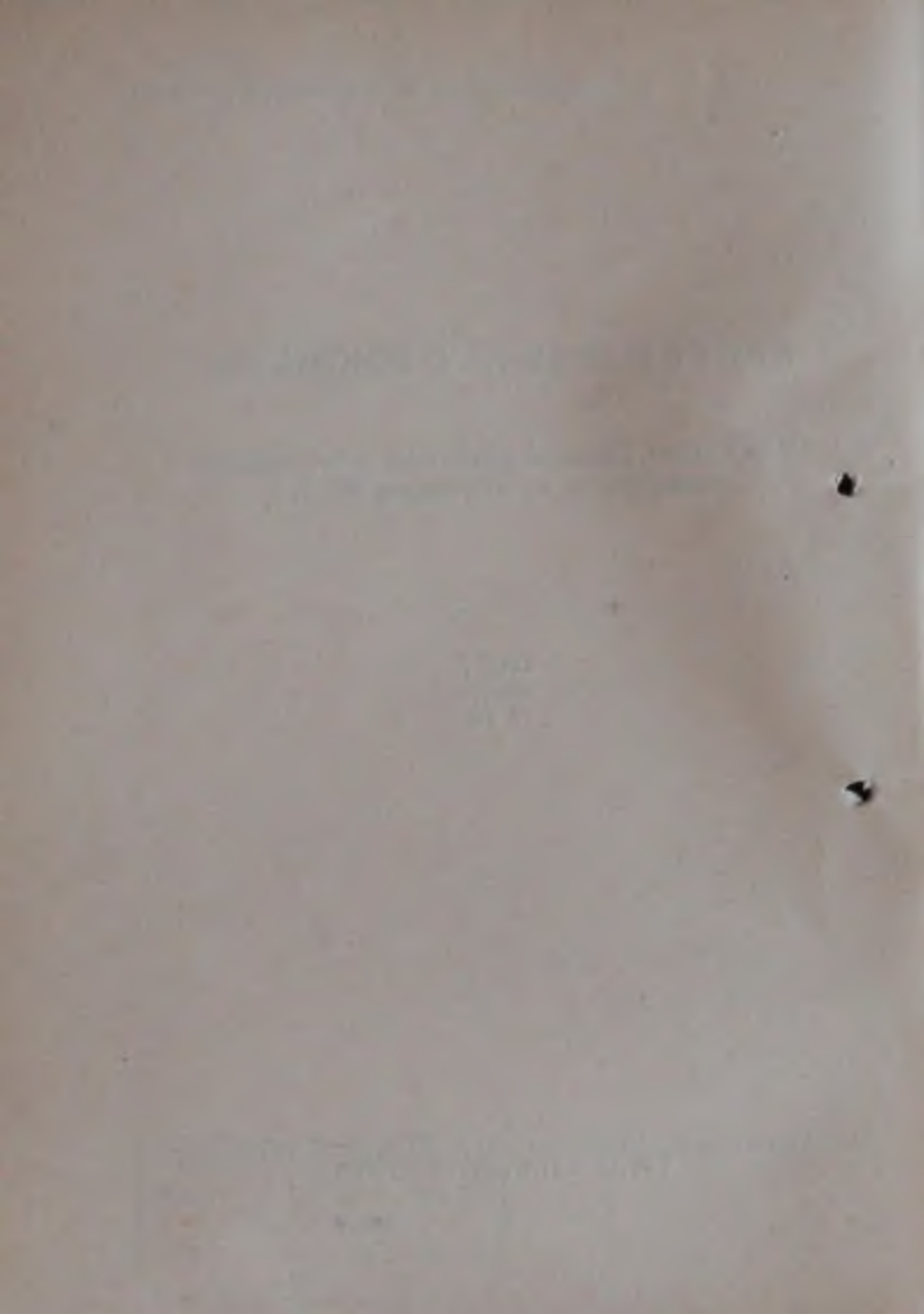
АГИТАТОРДЫНГ БЛОКНОДЫ

**КПСС-тин Горно-Алтайский обкомынын
пропаганда ла агитация бөлүги**

1987 j.
ноябрь
11 №

АЛТАЙДЫН БИЧИКТЕР ЧЫГАРАР ИЗДАТЕЛЬСТВОЗЫНЫН
ТУУЛУ АЛТАЙ

библиотека им. М.В. Ломоносова
пр. Коммунальная 8
Саяногорск, ул. Ленина 11
Читайте и передайте!

МАЛЧЫЛАРДЫҢ КЫШКЫ КИЧЕЕМЕЛИ

Областың бастыра колхозторы ла совхозторы малды кышкы турлуларга көчүрдилер. Мал кышты жакшы чыкканынан малдан алган продукцияны көптөдөри ле государството этти, сүтти, түкти ле өскө дө продукталарды табыштырар молдулар ла пландар жөнүлү бүдери камаанду Анайда ороондо Аш-курсакты көптөдөр программаны бүдүрерине жаан жөмөлтө эдилер

Бу амадуга једин аларга мал өскүрии турган бригаданын, ферманын кажы ла ишчизине, специалистке, хозяйствонун башкараачызына бойынын ижинде баштанкайлу болуп, кичеенип, эрчимдү иштенери керек болор. Быжылгы кышта анчада ла малдын продуктивнозын калганчы өйдө жабызадып ийген хозяйстволор ишти тыңыдары керектү

▲ Малды кыштадары башталар алдында КПСС-тин Төс Комитеди мал өскүреечилерге, колхозтордын ла совхозтордын специалисттерине ле башкараачы ишчилерине, партийный, профсоюзный ла комсомольский организацияларына, агропромышленный комплекстин бастыра коллективтерине кычыру эткен. Анда быжылгы кышту јенил эмес болотоны керегинде јартын айдар керек деп айдылды. Оны элден озо малга азыралды јетире белетеп албаган хозяйстволордын башкараачылары ла специалисттери жакшы билип алала, бойынын ижин чике төзөөр учурлу.

Бистин областыа малга азырал белетеер план јүк ле 92 процентке бүткен. Ол тоодо өлгнниг планы — 91, силостын — 79, сенажтын — 108, өлгнниг кулурынын планы — 83 процентке бүткен. Кош Агаш өлгн эдер жакылтаны — 90 процентке, Улаган район — јүк ле 70 процентке бүдүрдилер. Бу райондор малга өскө азырал белетебедилер. Турачак районнын совхозторы сенаж белетеер планды јүк ле 20 процентке, силостын планын 70 процентке бүдүрген. Чой район силостын планын 43 процентке, өлгнниг витаминдү кулурын эдер планды јүк ле 25 процентке бүдүрген.

Азыралды једикпестү белетеп алган хозяйстволордо малды жакшы кыштадып чыгаратан, кышкы өйдө малдын продуктивнозын жабызатпайтан арга — азыралды малдын тоозы аайынча фермалар ла турлулар сайын үлештирери, корулап чеберлеери, чыгымдаарына кату учет тургузары. Озочыл хозяйстволор, темдектезе, Ондой райондо Карл Маркстын адыла адалган колхоз, Шебалин райондо Алтайда ченелте өткүрер хозяйство өткөн кышта бу некелтелерди

бүдүреле, кышкыда уйдын сүдин тын астатпадылар, малды арыктатпадылар.

Азыралды жибидип, колынтылап белетейле малга жидирери тын тузалузын эмди бастыра улус билер. Азырал једикпестү белетелген быжылгы жылда азыралды малга жидирерге жибидип белетеери — төс арга. Поточно-цеховой системага көчкөн фермаларда субай, јелдеп келген, саап турган уйларга азыралды ангылу рецептле колынтылап белетегени тузалу. Кезик хозяйстволордо, темдектезе, Шебалин райондо Барагаштагы ла «Оленевод» совхозтордо саап турган уйлардын фермаларында азыралды жибидип, колынтылап белетеерине ажару этпей турганынан улам өткөн кышкыда сүт кезем астаган.

Кичеенкей башкараачылар малды кыштадарына јайдан ала белетенип баштап јадылар. Је кезик хозяйстволордын башкараачылары кыш керегинде жаңыс ла кар жаап баштаарда санангылайт. Быжыл андый керектер Кан Оозында болды. Районнын агропромында малдын кажаандарын, малчылардын тураларын кышка белетеер иштердин планы ажындыра тургузылбаган Сентябрь айдын учында, кырларда кар жаап ийерде, озор сагыш алынып, бачымдап, кышка белетенерин башкаратан оперативный штаб төзөдилер.

Онон Кан-Оозындагы РАПО-дон кышка белетенер иш јенүлү өдүп турганы керегинде область јаар сводкалар ийилип турды. Октябрь айдын ортозы киреде райондо малдын кажаандарынын 95 проценти кышка белен, кезик хозяйстволордо бастыра кажаандар, малчылардын туралары ремонттолгон деп, сводка барды. Је албатынын шинжүчилер көрөрдө, кезик хозяйстволор малчылардын кышкы турлуларында туралар кышка белетелбеген, одын јок, уйдын кажаандарында азырал белетеер кухнялар белен эмес, котельныйлар үрелип калган болды. Бастыра райондо уйларга — беш, койлорго — сегис кажаан једишпей турганы јарталды.

Райондо шинжүнин тапканын јоголторы јанынан иш өткөн. Је ол иштер бачымдашту, анайдарда једикпестү болгону јарт. Ажындыра белетенген болзо, андый неме болбос эди.

Мал јакшы кыштаары улустан — малчылардан, зоотехниктерден, ветишчилерден камаанду. Паспаулдагы совхозто иштеп турган коллективтин социальный паспорты јазалган, онын ууламјызы, учуры «Кизи, онын керексигени» деген сөстөр ажыра көргүзилген. Хозяйстводо кижиге бийик арбынду иштенер айалга јеткилдеерге кичеенип јадылар.

Паспаулда саап турган уйлардын фермазында көп иш, элден озо уйларга азырал берери ле өтөкти арчыры механизировать эдилген. Мал өскүреринде иштеген улуска элден озо квартира, курортко баратан путевка, өскө дө жеңилтелер берип жат.

Жабагандагы совхозто хозяйствонунг төс бөлүги — кой өскүрери Фермаларда кой төрөйтөн пункттар жазалган. Жылдын ла 3—4 мун койды семирте азырайтан пункттарда тудуп жат. Кыш башталар алдында кышкы турлуларга «аттестация» эдилген. Кажы ла турлуда койчылар кыштайтан жакшынак тура, анда радиоприемник, телевизор, газтын плитазы, койлордын чынык кажааны, чедендер, болушту чуландар болор учурлу. Онызы жок турлуны аңылу учетко алаша, тургуза ла жазал, жеткилдеп жат. Комсомолдын ла жашөскүримнинг фермалары ла бригадалары спортивентарь алып жат.

Көп улусту коллективте, темдектезе, саар уйлардын фермазында кызыл толык, мылча, санитарно-гигиенанын кыбы, столовый болор учурлу. Андый немелер жок болзо, ферма белең эмес деп чотолор.

Туулу Алтайдын колхозторы ла совхозторы фермаларды жаңырта жеңсеери жанынан баштапкы ла алтамдар эдип жадылар. Областьта 24 мун уйдын, эмезе бастыра бар уйлардын 23 процентининг кажаандары механизировать эдилген. Саап турган уйлардын 70 проценти жакшы жазалду типовый кажаандарда, олордын 88 проценти электро-агрегатла саап жат. Кажандардын 39 процентинде автосугат, 31,2 процентинде өтөк арчыыр жазал, 24,7 процентинде азырал берер жазал кондырылган. Хозяйстволордын башкараачы ишчилери иштеп турган улустын ижин жеңилтери жанынан кичеңбей турганынан улам көп фермаларда эмдиге жетире механизация жок.

КПСС-тин обкомынын быжыл жаскыда өткөн пленумында областьтын совхозторында ла колхозторында кой өскүрер иште механизация уйан болгонына тын критика болды. Көп турлуларда электричество жок болгоны, койчыларга жакшы жазалду, жаңы туралар, мылча тудулбай турганы темдектелген. Же кезик РАПО-лор, хозяйстволордын башкараачылары эмдиге жетире ол жедикпестерди жоғолторы жанынан чокым иш өткүрбедилер, көп турлуларга «аттестация» эдилбеген.

Кезик хозяйстволордо мал өскүрер иште коллективтин подрядына көчөри таркабай туру, комсомолдон ло жашөскүримненг фермалар ла бригадалар төзөөринен жалтангылайт.

Эмди малды кыштадары башталганыла кожо кажы ла килограмм азыралды учетко алар керек. Фермаларда азырал белетеер кухнялар ла цехтер иштеер учурлу.

Партийный организациялар, агропромный органдары, хозяйстволордын башкараачылары ла специалисттери кажы ла фермада, турлуда айалганы ончо јанынаг шиндеп көрөлө, табылган једикпес-тутактарды түрген јоголторын, озочылдардын ченемелин, јангы эп-сүмени ле технологияны тузаланарын јеткилдеер, малчылардын зооветеринарный үредүзин төзөөри керектү.

Малды кыштадарыла колбулу задачаларды јенүлү бүдүрери фермада иштеп турган коммунисттерден, партгруппалардан, омордын баштаачы учурынаг, төзөмөл лө јартамал ижинен камаанду болор. Партийный комитеттер, баштамы ла цеховый партийный организациялар фермалардагы партгруппаларды тынғыдар, омордын ижин күнүн сайын ајаруда тудар, болужар учурлу. Керектү болгожын, үзеери коммунисттер ийер, коммунисттердин ле комсомолдордын группаларын төзөөр, јаан эмес коллективтерде парторганизацияларды көстөөргө јараар деп, партиянын Төс Комитетинин кычырузында айдылган.

Малды јакшы кыштадып чыгарары учун, малдан алар продукталарды көптөдөри учун социалистический мөрөйді элбеде төзөөр, малчыларды моральный ла материальный јилбиркедер керек КПСС-тин обкомы, облисполком, облсовпроф ло ВЛКСМ-нин обкомы 1987—1988 јылдардын кыш ойинде общественный малды чыгым јогынаг кыштадары ла малдан алган продукталарды көптөдөри учун социалистический мөрөйдің эжилерин јөптөйлө јарлаган Бу эжилерди мөрөйлөјип турган коллективтерге, бастыра малчыларга јартап айдып береле, мөрөйді чоком төзөөр, итоторын улай ла көрүп, элбеде јарлап турар керек.

ЈАНҒЫРТУЛАР ЭДЕРИНДЕ ТӨС ИЙДЕ — КАДРЛАР

(Албатынын депутаттарынын областной Советинин экинчи сессиязынан)

КПСС-тин Төс Комитединин январь айдагы (1987 ж.) Пленумы орооннын политический жүрүминде жаан учурлу бололо, советский ле хозяйственный органдардын, ишкүчиле жаткандардын коллективтеринин эрчимин тыгыткан. Пленумынын жөптөри КПСС-тин Төс Комитединин апрель айдагы (1985 ж.) Пленумынын ла партиянын XXVII съездинин жөптөринде темдектелген стратегический ууламжыны онон ары улалтып барганы болуп жат. Олордо кадрларла иштеерин жарандылары, бу иште жангыртулар эдери, социалистический демократияны тыгыдары, албаты калык бойы башкарынарын бастыра аргаларла элбедери жанынан чокым шүүлтелер эдилген. Пленум ороондо жангыртулар ла жаан кубулталар эдер иш једимдү болоры албаты калык эрчимдү турушканынан, кадрлардан камаандузын темдектеген

Туулу Алтайдын ишкүчиле жаткандары Пленумынын жөптөрүн жарадала, бойынын күнүн сайынгы ижинде башкарынып турулар КПСС-тин обкомынын быјыл март айда өткөн пленумы областта башкараачы ишчилерле таскамал ишти тыгыдарын некеген. Башкараачы ишчилерди талдаар, ишти чике тузаланар, оморды тазыктырар ла үредер иш јаранган, оморго некекте тынгыган шылтуунда областта иш текши јаранып баштаганын областной Советинг октябрь айда өткөн экинчи сессиязы темдектеди.

Областынг промышленнозы төс учурлу экономический көргүзүлер аайынча тогус айдын планын бүдүрди Производствонын текши кеми бийиктеген, иштинг арбыны өскөн Улуска керектү товарлар эдип чыгарар план ажыра буткен Автотранспорттын ишчилери јакылтаны бүдүрдилер. Былтыргы јылдагызына көрө строительдер јакшы иштенген Малдан алган продукцияны государственного садары жанынан үч кварталдын планы бүткен

Је текши көргүзүлер аайынча јакшы једимдерле коштой быјылгы јылдын өткөн тогус айынын туркунына бис иштеп келенисте једикпестер ле тутактар база көп. Областта бар промышленный предприятиелердин бежинчи үлүзи продукцияны эдип чыгарар, иштинг арбынын бийиктедер јакылта-

ны бүдүрбеген. Договорлор аайынча молжуларын бүдүрбеген предприятиялердин тоозы көптөди. Продукцияны аткараар план жүк ле 98,3 процентке бүтти. Чындыкы жакшы продукция астаганы чочыдат. Транспорттын кезик организациялары кош тартар планды бүдүрбеген, ишти тззбгөн кеми жабыс.

Капитальный строительствоо једикпестерди јоголторы јылбай туру. Тзс фондторды бүдүрп табыштырары ла темдектелген иштерди бүдүрери јанынан тогус айдын јакылтазы бүтпеди. Акча ла материалдар көп стройкалар сайын чачылта чыгымдалып, чокым иштер бүтпей турганы бар.

Јурт јерде көп объекттерди областын текшистроительный организациязы — трест тудуп бүдүрер аргалу да, учурлу да. Бу трест бойынын ижин јангырта тззбп, кезем јарандыратан аргалар јеткил. Энергетический ле мелиоративный строительствоо једикпестер көп.

Агропромышленный комплекстин колхозторы, совхозторы ла предприятиялери бирлик хозяйственный механизм болуп иштеп баштагалы эки јыл отти. Комплекстин эдип турган ижи, бүдүретен задачалары суреен элбек. Продукцияны јангыс ла эдип алар эмес. Ол продукцияны јазайла, магазиндер ажыра улуска көптөдө садары керектү.

Је АПК-ниг ижинде јаан једимдер эмди тургуза билдирбейт. Комплекстин ижи тынгыгалак. Онын предприятиялери јакшы колбаса да эдип болбой турулар. Областыа јуртап јаткан улусты минеральный суула, јиилектердин суузыла, сүттен јазаган жүзүн-башка курсакла јеткилдеп болбой турус. Область јылдын ла көп картошконы, огурчындарды, помидорлорды, капустаны өскө јерлерден экелип јат. Оны астар эмезе чек токтодор арга јеткил. Эмди областыа јуртаган ла иштеген бастыра улусты Туулу Алтайда мал өскүреле, јер ижинен алган продукциядан јазаган аш-курсакла, маала ажыла, јиилектерле јеткилдеер задача тургузылган.

Маала ажын ла картошконы көптөдө өскүреле, јуунадып алары керегинде куучын көп болгон. Је Шебалиндеги, Чойдогы, Турачактагы, Кан-Оозындагы, Көксуу-Оозындагы райисполкомдордын башкараачылары бу суракка ажару этпей тургандары билдирет. Маала ажын ла картошконы өскүрп јуунадарында, анайда ок мал өскүреринде ле јалаң ижинде коллективтин ле биленин подрядыла иштеери таркабай туру. Ондой ло Кан-Оозы райондордын хозяйстволоры государственного эт табыштырар тогусайлык планды бүдүрп болбоды.

лар. Маймадан өскө бир де район өлөн лө силос белетеер планды бүдүрбеген.

Агропромышленный комплексте башкараачы ишчилер политический кеми бийик болгоны ла иш башкарып билери производствонун сурактарыла коштой социальный сурактарды башкарып турганынан билдирер. Азыйда да башкараачы ишчилерде кемизи де улус журтаар туралар, яслялар ла садтар, клубтар, школдор тудары, кижичерегинде кичеенери керек жок артпайтан. Андый да болзо, хозяйстволордын башкараачы ишчилери элден озо кажандар, производството керектү өскө дө объекттер тударга кичеенетен, ого акча, материалдар ууланатан. Арткан-калганы — социальный керектерге Калганчы өйдө бу жедикпести түзедип баштаган.

Социальный сурактарды бүдүрери — Советтердин, депутаттардын, бастыра эл-жоннын элден озо кичеенетен ижи, мал турган фермаларда, турлуларда иштеген улуска жартап жадар жарамыкту айалга төзөөр керек. Бу сурак аайынча бисте жөптөр көп. Же ол жөптөр аайынча эдилгени ас.

Колхозтордын ла совхозтордын көп нургунында малчылар ыраактагы турлуларда, жайы-кыжыла иштенгилеп жат. Олор бойынун ижиле государство көп эт, түк, малдан алган өскө дө продукция берип жадылар Олордын жадын-жүрүми, журттардагы улуска көрө, көп жедикпестерлү: журтаган туразы коомой, электричество жок болгонынан улам айыл ичинде тудунар приборлорды — холодильник, радиоприемник, телевизор, кийим жунар машина, өскөзин де тузаланар арга жок. Садучылар олорго жеткилебейт, газеттер бойынун өйинде барбайт.

Областыа малчылардын бастыра бар 2650 турлузынан жүк ле 260 турлуга электричество өткөн. Көп турлуларда мылча жок. Малчыларга культуранын ишчилери, медиктер, бытовой жеткилдеер ишчилер баргылабайт.

Калганчы өйдө колхозторды ла совхозторды башкараар ишке журт хозяйствоны башкарып билер специалисттер келдилер Орто ло бийик үредүлү специалисттердин тоозы көптөди Орто үйеде башкараачы иште — бригадирдин, управляющийлердин, ферманын заведующийинин ижинде аңылу үредүлү улус көптөди.

Андай да болзо, бүгүнги күнде колхозтордо ло совхозтордо отделениелердин, фермалардын башкараачылары болуп иштеп турган улустын 26 проценти (634 кижичере) аңылу үредүзи жок практиктер.

Башкараачы ишчилер ле специалисттер көп солынып турганы чочыдат. Жагыс ла быжылгы жылда өткөн тогус айдын туркунына колхозтордын председательдериненг ле совхозтордын директорларынан 8 кижиге, баш специалисттердин 12 проценти, орто үйеде 14 проценти солынган.

Садууда једикпес-тутактар көп. 1987 жылдын өткөн тогус айынын туркунына областъта садунын планы 5,03 миллион салковойго јетире бүтпеген. Аракы садары астай берерде садучылар онын ордына өскө товарларды көптөдө садары јанынан кичеенбедилер. Потребкооперация планды бүдүр-бегениненг улам областътын экономиказында уур-күчтер көптөй берген. Албаты-калыкты керектү товарларла јеткилдеп болбогон, кассовый план, бюджет бүтпеген, акча айланы-жары коомойтыган. Садунын ишчилери бойынын профес-сиязына јилбиркебей барганынан улам, садучылар, өскө дө эн керектү ишчилер једишпей барган.

Садууда энг керектү товарлар болбой турганына, товарлардын чындыйы коомой, кезик райондордо магазиндер ас, очередьтер көптөгөнине, садучылардын культуразы јабыс, олол улустын сурагына ајару этпей турганына, столовыйлардын ижи коомой, ололдо белетеген курсак амтан јок болгонына комыдал көптөгөн Садунын коомой ижи керегинде улустын комыдалын быжыл јаскыда областной Советтин сессиязында шүүшкен. Анда темдектелген једикпестер эмдиге јетире јоголголок.

Бистин областътын јурттарында ла городтогы кооперативный магазиндерде садууда эт, колбаса, сүттен јазаган курсак улай болбой туру. Маала ажы, картошко, јиилектер ас садылат. Көксуу-Оозы, Улаган, Кош-Агаш, Турачак ла Чой райондордо колбасаны чек сатпай јат. Областътын потребкооперациязында улустаг мал садып алар иш сүреен ујан төзөлгөн Улустан јурт хозяйствонын продукциязын садып алатан тогусайлык планды облпотребсоюз бүдүрбеди. Кооператорлор анчада ла Чой, Ондой, Кан-Оозы ла Шебалин райондордо коомой иштегилейт.

Потребительский кооперация областъта коомой иштеп турганынын шылтагы — башкараачы ишчилер улай ла солынып турганы, садучылар, магазиндердин заведующийлери, товароведтер бойынын ижинде једимдү болорына материальный ла моральный јилбиркебей барганы. Областъта бар 11 райпонун председателдеринин саду аайынча заместительдеринин алтузы солынган, үчүзин ижине чыдабаганы учун чыгарган.

Совет башкарунын јоби аайынча Советтер улуска акча төлөттирип иш бүдүрерин төзөөр лө башкараар учурлу. Бистинг областьта андый иш эмдиге јетире онду төзөлбөгөн Улустын бойынын тураларын јалдап ремонттоор, јангы туралар тудар, гаражтар, садта туралар тудар ишке болуजारы јанынаг облисполкомнын јоби бүтпей јат.

Улусты бытовой јеткилдеерин чек јангырта төзөөр керек. Бистинг областьта улусты бытовой јеткилдегени крайдагы кеминег 9 салковойго ас. Вис улустын бойынын тураларын ремонттооры, өдүктер, өскө дө кийим јамаары, јангыдан көктөөри, телевизорлор јазаары јанынаг улустын сураганын коомой бүдүрип јадыс.

Улус керексигенин, сурагын јеткилдейтен јаан аргалар быткомбинаттардан өскө дө ведомстволордо, предприятие-терде, колхозтордо ло совхозтордо бар. Је олордын башкараачылары андый керектерде туружар күүни јок.

Туулу Алтайда јуртаган улустын су-кадыгын корыыр суракты областной Советтинг сессияларынын бирүзинде шү-үшкен. Бу јаан учурлу государственный иште једикпестер јоголып, иш текши јаранып баштады, је медицинский учреждениелердин ижин јангырта төзөөри областьта ичкери көндүкпей туру. Быјылгы јылдын тогус айынын туркунына јангыс ла колхозтордо ло совхозтордо оорулардан улам 113 мун кижикүн јылыйган.

Јурт ла районный Советтер элден озо больницалардын ла фельдшерско-акушерский пункттардын материальный аргаларын тыңыдары, олордо иштеген улустын иштеер ай-алгазын јарандыраары јанынаг кичеенери керектү. Туулу Алтайда иштеерге јылдын ла көп јиит специалисттер келип јат. Јангыс ла быјыл 35 врач келген. Је медишчилер түнгей ле једишпей туру. Калганчы бүдүн-јарым јылдын туркунына областтан көп нургуны јуртап јадар квартира јок учун 236 медишчи барды. Бүгүн ле областьта 57 врач ла 140 орто медишчи квартира керексип туру.

Область культуранын учреждениелеринин ижин јангырта төзөөрин керексийт. Олордын тураларынын көбизи эски, жемирлерге једип калган Көксуу-Оозы, Чой, Майма ла Улаган райондордо культуранын учреждениелерин ремонттоор, јангыдан тудар ишти коомой төзбөгөн.

Калганчы јылдарда Туулу Алтайда физкультуранын ла спорттын материальный базазын тыңыдары јанынаг јаан иш өткөн. Је райондордо олимпиадалар өткөн кийинде

олордо эдилген спортплощадкалар, стадиондор көп улус спортто туружатан жерлер болбой, куру тургулайт.

КПСС-тин XXVII съездинин кийинде Советтер ороонунун жүрүмүндө исторический учурлу керектер болды. Төс Комитеттин Пленумдары ла СССР-дин Верховный Советтин сессиязы ороонунун албаты хозяйствозын чек жагырта төзөөри керегинде жөптөр жараттылар. Бастыра жүрүмдө ле политикада жагыртулар көндүгө берди.

Андый да болзо, ого болорзынып отуарга жарабас. Жагыртуларга буудактар эмди де көп. Жагыртулар эдери жагынан тургузылган жаан задачалар башкараачы ишчилер баштапкы ла билгир болорын, эрчимдү иштенерин керексип туру.

Кадрлар билгир, иштеңкей, бойынын ижи учун каруулу болгонынан жагыртулар жедимдү болоры, пландар ла молжулар жөнүлү бүдери камаанду. Башкараачы партийный, советский органдар оны жақшы билип, кадрларды талдаарына, оморды ишке чике тургузып, үредип тазыктыраарына аяруны тыгыдар учурлу. Кадрларга, башкараачы ишчилерге бүгүңги күңде турган хозяйственно-политический задачаларды бүдүрери жагынан некелтени тыгыдар керек. Бүгүңги күңде турган өскө иштерде эң жаан учурлузы — совет улус керексигенин канча ла кире толо жеткилдеери, Ашкурсакты көптөдөр программаны бүдүрери.

Эмди кыш башталды. Предприятиелер, организациялар баштапкы ла күңнен ала үзүк жок иштеерин төзөөр керек. Анчада ла школдор, больницалар, балдардын учреждениелери жылу болорына аяру тыгыыр учурлу.

Мал кышкы турлуларга көчкөниле кожо продуктивнозы жабызабас учурлу. Саап турган уйлардын кажаандарында баштапкы ла күңнен ала азырал белетеер цехтер, кухнялар үзүк жок иштеерин төзөөр керек.

Бүгүңги күңде кажы ла башкараачы кижинин ижи жақшы болгоны пландар ла молжулар бүдүп, продукциянын чыңдыйы жақшы, коллективте иш нак, дисциплина бек болгонынан көрүнер. Бойынын ижинде жаңы эп-сүмени, технологияны тузаланып, продукцияны кезем көптөткөн, чыңдыйын жарандырган, улуска иштеерге жарамыкту айалга жеткилдеген, улусты квартирала жеткилдеген, школ, садтар ла яслалар, улустын жадын-жүрүми, курсагы жагынан кичеенген башкараачы кижин бойынын жеринде деп макталар.

Н. ТОДОШЕВ

БЕШЖЫЛДЫКТЫҢ АЛТАМДАРЫ

СССР-дин экономический ле социальный өзүминин планы
1987 жылдын тогус айынын туркунына бүткени

(Тоолор ло керектер)

Орооннын национальный кирелтези быжылгы жылдын тогус айынын туркунына, өткөн жылдын бу ок ойине көрө, 2,4 процентке көптөгөн Промышленностьтын продукциязы 22 миллиард салковойго өскөн Ишмекчилердин ле служащийлердин ай сайын ишжалы орто тооло 3 процентке, колхозчылардын ижи учун төлөөри 2 процентке көптөгөн. Эл-жон текши тузаланар фондтон улуска эткен жеңилтелер ле болуш дид бергени 4,6 процентке бийиктеген.

* * *

Иштеп турган предприятиеелерди кенгидерине ле жаңы техникала жеңсеерине государствонын бюджетинен 26 миллиард салковой акча чыгымдалган. Агропромышленный комплексте жаңы технологияла 13,8 миллион гектар кырада жадаган аш үренделди.

* * *

Промышленностьто 1,5 мун предприятиеде ле биригүде эдилген продукцияны государствонын комиссиязы шиндеп алганы (госприемка) некелтени тыгыдала, чыңдый жанынан көп жедикпестер тапкан 9 миллиард салковойдын продукциязында жекти жоголтоло, катап табыштырган Тогус айдын туркунына 42 миллион салковойдын продукциязын чек тектеген.

* * *

* * *

Биригүлердин ле предприятиялердин 28 проценти договорлор аайынча молжуларын бүдүрбеди. Онон улам бастыра промышленностьто продукцияны договор аайынча табыштырар молжулар жүк ле 98 процентке бүткен. Иштин арбыны, былтыргы жылдагызына көрө, 3,7 процентке өскөн. Промышленность продукцияны эдерине чыгымдарды аstatканы ажыра 3 миллиард салковой чеберлелди.

* * *

Ороон планга үзеери 5,6 миллион тонн нефть, 8,6 миллиард кубометр газ, 12 миллион тонн таш көмүр алды.

* * *

Улуска керектү товарлар эдип чыгарары көптөди. Тогус айдын туркунына 52,2 миллион жүзүн-башка частар, 737 миллион салковойдын шајын аяк, 6 миллион радиоприемник, 6,6 миллион телевизор, 4,4 миллион холодильник, 4,3 миллион кийим јунар машина, 705 мунг кийим көктөөр машина, 6,5 миллиард салковойдын мебель, 995 мунг јенгил јорыкту автомобиль, 711 мунг мотоцикл, 9,4 миллиард квадратный метр бөстөр, 18 миллиард салковойдын кийим, 597 миллион эжер өдүк, 1,3 миллиард салковойдын трикотаж садуга барды. Тогус айдын туркунына албатыга керектү товарларды (аракы јокко) 233 миллиард салковойго чыгарган, эмезе былтыргы жылдын бу өйине көрө 5 процентке көп.

* * *

Јурт хозјайстводо эдип алган продукциянын текши кеми, былтыргы жылдын бу өйине көрө, 1,1 процентке көптөгөн. Јурт хозјайстводо общественный производстводо иштин арбыны 1,7 процентке бийиктеди.

* * *

5 октябрьга јетире аш үрендеген кыралардын 92 процентинде аштын түжүмин јуунадып согуп алган. Күнкузукты, маала ажын, күделени, сахарный свекланы јуунадар иш кидим өтти. Картошконы 2,4 миллион гектарда эмезе отургыскан јердин 86 процентинде јуунаткан.

* * *

Эл-јон текши тузаланар фондтордон улуска 120 миллиард салковой акчаны јенгилтелер ле болуш эдип берген, ол был-тыргы жылдын бу ойинде кеминен, 5,3 миллиард салковой көп.

* * *

Государственный ла кооперативный саду ажыра улуска 252,7 миллиард салковойдын товарларын саткан, текши кемиле 1,2 процентке, аракы сатканы јокко 3,3 процентке өскөн. Садуа аракы астады. Је оныла кожо бозонун аракызы көптөгөн.

* * *

Улусты аш-курсакла јеткилдееи јаранды. Садуа сут ле сүттен јазаган курсак, өзүмдерден эткен үстер, јымыртка, кондитерский эдимдер, калаш ла кулурдан быжырған курсак, јармалар, макарондор көптөди.

* * *

Этти ле эттен јазаган курсакты, каймак-сарјуны эдери ле садары көптөп тө турза, бу курсак једикпестү, магазиндерде улай садылбай јат.

* * *

Промышленность эдип турған кийим там ла көптөп јат. Је кезик кийим, өдүктер једишпей туру. Улуска картошко, огород ажын, јиилектер садары коомой төзөлгөн. Кезик јерлерде олондын чындыйы коомой. Улуска, анчада ла јурт јерлерде, строительството керектү материалдар садары коомой төзөлгөн. Быјылгы јылда стройматериал садар план тогус айдын туркунына јүк ле — 35 процентке, РСФСР-де — 19, Казахстанда — 23, Грузияда — 29 процентке бүткен.

* * *

1987 жылдын 1-кы октябрда бытовой јеткилдеште, улуска керектү товарлар эдеринде ле эл-јон текши курсактарында 8 муннаг ажыра кооператив иштеди. 200 муннаг ажыра кижии алдынан бойлоры иштендилер.

* * *

Государствонун бюджетинин акчазыла улус журтаар туралар тудары, былтыргы жылдын бу ойине көрө, 14 процентке, текши үредүлү школдор тудары — 23, больницалар — 41, клубтар ла культуранын тураларын тудары — 16, ясылар ла садтар тудары — 11 процентке көптөгөн.

Бастыразы 57,5 миллион квадратный метр улус журтаар туралар, эмезе бир миллионнон ажыра жаңы квартиралар бүткөн.

* * *

1987—88 үредүлү жыл башталарда текши үредүлү школдордо 43 миллионнон ажыра үренчиктер, олардын тоозында 4,8 миллион бала баштапкы класста үренген. Баштапкы класстын үренчиктеринин тоозында 1,4 миллион бала алты жашту болды. Ого үзеери садтарда баштапкы класстын программазыла 0,6 миллион бала үренди. Аңгылу орто үредүлү техникумдарда ла училищелерде — 4,5 миллион, бийик үредүлү заведениелерде 5,2 миллион, профтехучилищелерде 2,5 миллион кижилер үренген.

Бистин областта

Промышленность продукция эдери 1987 жылдын өткөн тогус айында, былтыргы жылдын бу ойине көрө, 102,3 процентке, государственого эт табыштырары — 116,2, сүт — 101,3, түк табыштырары — 103,9 процентке көптөгөн. Государствонун капитальный чыгымдары, былтыргызына көрө, 114,8, промышленностьто иштин арбыны — 104,2, государственной ла кооперативной садуда розничной товарооборот 102,4, бытовой жеткилдеш — 111,3 процентке өскөн.

* * *

Промышленностьто продукцияны эдер чыгымдарды астадала, 24 мун салковой акча чеберлеп алган. Же областьта 12 предприятие продукция эдип чыгарарына пландалганынан 749 мун салковойды ажыра чыгымдаган. Энг ле көп чыгымды гардинный тюль эдер фабрика, Акташта агаш белетеер пункт, Акташтагы рудоуправление, өдүк көктөр фабрика эткен.

Кирелте алар планы Горно-Алтайский агашпромхоз, Акташтагы рудоуправление — бастыразы 9 предприятие бүдүрбеген.

* * *

Область жарган агаш жанынан планы 114 процентке, жуунтылу темирбетоннын — 102, электробытприборлордын — 102, кирпичтин — 108, бөстөр эдер планы — 107, эдүлү кийимнин планын 100 процентке бүдүргөн Садуга 488,1 мун кубометр агаш, 361,7 мун кубометр жарган агаш, 34,5 жуунтылу темирбетон, 4641 бричка, 6903 мун электросамовар, 4088 мун кирпич, 168 мун эжер өдүк, 9641 мун салковойдын көктөгөн кийим, 5131 мун кв метр тюль, 2948 мун метр бөстөр аткарды.

* * *

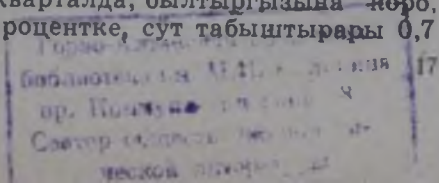
Агропромышленный комплексте жангыртулар көндүкти. Мал өскүреринде бригаданын ла биленин подрядыла 1976 коллектив иштейт, оlorдын колында 258912 тын мал, жалан ижинде подрядла иштеп турган 167 коллективке 118284 гектар, эмезе бастыра кырлардын 81 проценти берилген.

* * *

Область 12 октябрьга жетире малга азырал белетеер планы 92 процентке бүдүргөн. Ол тоодо: Майма район — 102, Чой — 83, Турачак — 74, Шебалин — 96, Ондой — 96, Кан-Оозы — 94, Көксуу-Оозы — 92, Улаган — 61, Кош-Агаш район — 90 процентке бүдүргөн.

* * *

Государството өткөн үч кварталда, былтыргызына көрө, этке мал табыштырары 7 процентке, сут табыштырары 0,7

процентке көптөгөн. Ондой ло Көксуу-Оозы райондордо сүт быжыл, 1986 жылдагызына көрө, астады. Уйлардын сүди, былтыргызына көрө, 3 процентке (53 килограммга) көптөйлө, кажы ла уйдан орто тооло 1.672 килограмм саалган. Бир уйдан орто тооло эн көп сүтти (2126 килограммды) Майма райондо, эн ас сүтти Ондой райондо (1483 килограммды), Турачак райондо (1444 килограммды) саап алдылар.

Түк кайчылап табыштырары, былтыргызына көрө, 184 центнерге, эмезе 1 процентке көптөгөн, ол ок өйдө Улаган райондо 14 процентке, Кош-Агаш райондо — 2, Көксуу-Оозы райондо — 0,6 процентке астаган. Ноокы тараары областьта — 4, Кан-Оозы райондо — 29, Ондойдо — 6, Шебалин райондо — 3 процентке астады.

Бир эчкиден тараган ноокы 549 грамм бололо, былтыргызынан 0,5 процентке ас болды.

* * *

Государствого 19389 тонн эт, 38319 тонн сүт, 15878 центнер түк, 1285 центнер ноокы табыштырылган. Государствого сүт табыштырар планды бүдүреринде Карымдагы, Паспаулдагы, Бараштагы, «Оленевод», Алтыгы-Оймондогы, Амурдагы, Көксуу-Оозындагы, Карагайдагы, Кенидеги, Жолодогы, Жабагандагы совхозтор, Кан-Оозы райондо «Путь к коммунизму», Ондой райондо Калининнинг адыла адалган колхозтор сондоп турулар.

* * *

Тогус айдын туркунына областьта 2279 тонн эт, 318 тонн колбаса, 682 тонн каймактын саржузы, 1914 тонн сыр. 10027 тонн сүт ле сүттөн жазаган курсак, көп калаш ла кулурдан быжырган курсак, кондитерский эдимдер, суузынга ичер суулар эдилген.

* * *

Аш-курсактын программазын бүдүрип турган бөлүктерди тыгыда өскүрерине 1987 жылдын январь-февраль айларында государствонун бюджетинен 32729 мунг салковой чыгымдалган, эмезе план 98 процентке бүткен. Бу акчадан 22245 мунг салковойды журт хозяйствоны өскүрерине чыгымдаган.

* * *

Быылгы жылдын тогус айынын туркунына областьтын колхозторында ла совхозторында 200 уй, 2600 кой турар кажаандар, 200 тонн аш урар склад, 18456 кубометр силос ло сенаж белетеер жазалдар тудулган. 1389 гектар жер сугатталган, 338 гектар сас жер кургадылган.

* * *

Текши ич кеми 51575 квадратный метр туралар тудулган, ол былтыргы жылдын бу ок ойине көрө, 8603 квадратный метрге көп. Горно-Алтайск городто, Турачак райондо Дмитриевкадагы, Көксуу-Оозы райондо Алтыгы-Оймондогы совхозтордо 2142 бала үренер үч школ тудулып бүткен.

АЛТАЙДЫҢ ИНТЕРНАЦИОНАЛИСТ-ЈУУЧЫЛДАРЫ

1986 жылда мен Монголиянын Албаты Республикасына турист болуп барып жүргөм. Пропагандисттерден төзөлгөн бистинг группа республиканын төс городында — Улан-Батордо бололо, музейлерле танышкан, кереес жерлерде болгон. Революциянын Төс музейинде ле Владимир Ильич Лениннин Музейинде болорыста, оlorдо Совет Россиядан Монголияга барган жарлу интернационалисттердин портреттерин көргөнис. Туулу Алтайдан Монголияда болгон алтай кижинин — Сергей Степанович Борисовтын портреди монгол калыктын башчызы Сухэ-Батордын ла оныла кожо тартышкан ла жуулашкан монгол башчылардын фотографияларыла коштой турганын тын соныркап көргөм.

Монголиянын Албаты-Революционный партиясынын Төс Комитединде Коминтерннин Исполкомынын чыгартулу кижизи болгон, Монголиянын ол өйдөги энг бийик кайралыла — жуучыл Кызыл Маанынын ордениле кайралдалган С. С. Борисовтын сүрин аярып көрүп тура, мен өскө интернационалисттер керегинде санандым.

Монголияда революция жегери учун тартыжуда, акгвардеецтерди оодо согорында Туулу Алтайдан көп улус турушкан. Мен, историк ле Монголия керегинде лекциялар кычырып турган кижин, оlor керегинде материалдарды тапту көп жууп алгам.

Алтайдын ла Монголиянын ишкүчиле жаткандары озодон бери айылдаш колбуларлу. Революциядан озогы өйлөрдөн бир керекти алалы. Баштапкы телекейлик жуунын жылдарында Туулу Алтайда каан жангынын ла жайзан-байлардын базынчыгын жаратпаган түймеендер болуп турган. 1916 жылда гранды коштой журтаган улус түймейле, малын, алкы-жөөжөзин, бала-барказын алып, Монголия жери жаар көчө бергендер. Монгол араттар качып барган алтайларды орус каан жангынаг жажырала, бойлорында бары-жогыла үлешкен.

Улу Октябрьский социалистический революция Күнчыгыштагы ороондордо, ол тоодо Монголияда национально-жайымданар тартыжу көдүрилерине тын камаанын жетирген. Монголия октябрьдын камааныла Россияны ээчиде элден

озо феодализмнен јайымданала, кемнен де камааны јок болуп алган. Монголия калыктын башчызы Сухэ-Батордын ла оныла кожо турушкан революционерлердин эрчимдү тартыжузыла, орус, бурят ла Россиянын өскө дө албатыларынын болужыла 1921 жылда Монголиядагы революция јенген.

Монголиядагы революционерлердин Совет Россияла, Коминтернниг Исполкомыла, Владимир Ильич Ленинниг акту бойыла колбулар баштайла тыгыдары јанынан јаан учурлу ишти јарлу революционер, Советтер Ороонынын госуларственный ла партийный ишчизи Борис Захарович Шумяцкий бүдүрген. Јаан учурлу бу интернациональный иште В. З. Шумяцкийдин быжу ла турумкай болушчызы Сергей Степанович Борисов болгон. В. З. Шумяцкийдин ижи ле јүрүми керегинде литературада көп айдылганы бар болзо, С. С. Борисов керегинде не де јок деп айдарга јараар. Борисов керегинде бичигени ас болгонына јарлу монгол историк нөкөр Даш кородойт Онон Борисовтын нациязы башка, башка көргүзилген. Кезик авторлор ады-өбөкөзи аайынча орус кижии деп бичигени бар. Кезиктери бүдүмиле бурят болор дежет.

Чынынча алза, бу јакшынак јуучыл-интернационалист Туулу Алтайда чыккан-өскөн алтай укту кижии болгон. Соңында бичикке үреткен абыстар ого орус өбөкө лө ат адап салган.

1920 жылда монгол араттар олардын орооны алдынан башка болгонын јоголткон кыдат олјочыларга базынчыктадып, революция јенген Россиядан Кызыл Черүге чыгара сүрдүрткен акгвардеецтерге јаман көрдүртип, шыралап јаткандар. Мындый айалгада монгол революционерлер јажытта иштеп, туйказынан Совет Россияла тил алыжарга келишкен. Коминтернниг исполкомынын Ыраак Күнчыгыштагы Секретариадыннн јакарузын бүдүрип, С. С. Борисов Монгол јерине туйка өдүп, Сухэ-Баторло, өскө дө революционерлерле көп катап тушташкан.

Улан-Батордо ло Москвада кепке базылып чыккан «МНРП төзөлөринде ле тыгыырында телекейлик коммунистический кыймыгу јетирген болужынын учуры» деп адалган книгеде «1920 жылда июль айдын ортозы киреде баштапкы катап Коминтернниг чыгартулу кижизии болуп, РКП(б)нин Төс Комитединнн Сиббюрозында күнчыгыштагы албатылардын Секциязынын ишчизи Сергей Степанович Борисов Монголияга келген» деп бичилген.

С. С. Борисов өткүргөн иштин шылтуунда Сухэ-Батор баштаган монгол делегация Совет Россия жаар атанган.

С. С. Борисов РКП(б)-нин Сиббюрозында кунчыгыштагы албатылардын Секциясында монгол тибет бөлүктин башкараачызы болуп, Сухэ-Баторды Иркутскка жетире үйдежип келген. Борисов Иркутскта үчинчи партконференциянын ижинде турушкан Конференциянын делегаттарынын алдына Сухэ-Батор уткуулду куучын айткан. Бистин жакшынак жерлежис Х. Чойбалсан комсомолдын Иркутсктагы губкомынын ишчилериле туштажуда анда кожо болгон. С. С. Борисов монгол революционерлерге партия төзөөрине, онын программасын, стратегиясын да тактикасын тургузарына болушкан.

Сергей Степанович Борисов Коминтерннин Ыраак Кунчыгыштагы секретариатынын чыгартулу кижизи болуп, Сухэ-Баторды да онын нөкөрлөрүн Иркутсктан Троицкосавскка (эмдиги Кяхтага) жетире үйдешкен. Мында Монголиянын Албаты-Революционный партиясы төзөлгөн баштапкы съезде С. С. Борисов доклад эткен. Съезд партиянын программасын жөптөгөн, МНРП-нин Төс Комитедин туткан. Төс Комитет Коминтерннин чыгартулу кижизин ийзин деп сураган. МНРП-нин Төс Комитединде Коминтерннин баштапкы чыгартулу кижизи 1921—1922 жылдарда бистин жерлежис — С. С. Борисов болгонуна алтай улус оморкоор учуры бар.

Монгол коммунисттердин партиясы төзөлгөнү 1921 жылда революция жегерин жеткилдеген. Монголиянын албаты башкарузы РСФСР ден болуш сураган. Ол суракты бүдүрүп, Совет башкару Кызыл Черүге Монголиянын жерине өдөлө, революция көдүргөн калыкка болушсын деп жакару берген. Япон милитаристтер тургускан барон Унгерннин черүзин ле өскө дө акгвардеецтердин бандаларын жуулап оодо согорында Кызыл черүчилерле кожо монгол жуучылдар — цириктер ат-нерелү жуулашкан.

Интернационалист-совет жуучылдардын карындаштык болушун монгол калык бийик баалаган. Башкарунын бийик кайралыла — Монголиянын ордениле кайралдалган совет улустын тоозында бистин жерлежис — Сергей Степанович Борисов бар болды.

Сонгында Монголиянын албаты башкарузынын сурагы аайынча бежинчи Кызыл Черүнин командованиеизи тундүк-кунбадыш Монголияда турган акгвардеецтердин бандаларын жоголторына экспедиционный отряд ийген. Бу отряд Бийск городтон чыгала, Чуйдын жылыла Монгол жерине жеде-

ле, Кобдо город жаар ууланган. Отрядтыг командири — гражданский жуунын геройы, 1905 жылдаг ала большевиктер партиязынын члени, латыш калыктын жакшынак уулы Карл Карлович Некундэ — Байкалов болгон.

Байкаловтын отряды Алтай жериле өдөрдө, ого кызыл партизандардан, Центросоюзтын монгол тилди билер ишчилеринен көп улус, ол тоодо алтайлар кожулган. Олордын ортодо Григорий Плеханов, Тихон Никитин ле Алтай жеринин өскө дө патриот-интернационалисти болгон.

Олор не улус болгон? Темдектезе, Тихон Никитин Бийскте мешчан кижинин билезинде чыккан. Лиит тужында садучылардын улаазыла Монгол жерине барган, којойымнын жалчызы бололо, монгол тилди үренип алган. Баштапкы телекейлик жуунын жылдарында кааннын черүзине мал жууган «Монголэкс» организацияда иштеген. Октябрьский революциянын кийинде бу организация Аш курсактын Албаты комиссариадын жакыттарын бүдүргөн. 1918 жылда Монгол жеринде мал ла малдан алган продукция садып алала, Россия жаар аткарарына Москва «Монголэкске» 40 миллион салковой акча, 48 мун килограмм мөнгүн берген.

Күнбадыш Монголияда аквардеецтердин бандалары калаптанып турарда, Т. Никитин билезиле Кош-Агашта жаткан. Онон Байкаловтын отрядыла кожо ойт Монгол жерине өткөн. Байкаловтын отрядында тилмеш болгон. онон тил билер кижини монгол жуучылардын-цириктердин командирине көстөгөн. Цириктер Никитинди Намсарай-командир деп адап алгандар. Соңында К. Байкалов ол ойди эске алынып, «монгол жуучылардын эскадронынын командири Центросоюзтын Монгол жериндеги ишчилеринин бирүзи жалтанарын билбес Никитин-Намсарай болды» деп бичиген.

Намир деп өзөктө Кайгородовтын бандазыла жуулажып турала, Никитин Т. М тын шыркататкан, бштүлөрдүн колы на тиру кирбеске, бажынын алдына граната салала, от-алыштырып өлгөн. Ол ок жууда шыркататкан пулеметчик Шаповаловты бандиттер тудуп алала, үлдүле керте чабып, кыйнап өлтүргөн.

Соңында Т. Никитин, Шаповалов ло өскө дө интернационалист-жуучылар өлгөн жерге кереес памятник тургузылган. Монгол жеринде Байкаловтын черүзи монгол калыктын ат-нерелү геройы Хас-Батор башкарган кызыл цириктерле коштой жуулашкан. Олор Кайгородовтын, Казанцевтин, генерал Бакичтин бандаларыла турумкай жуулашкан. Олордын эткен кереги монгол ло совет калыктын историзында

алтын букваларла бичилген. Ол жууларда орустарла, монголдорло, алтайларла кожо тува улус база жуулашкан.

Кош-Агаштаг барган алтай-интернационалисттердин тоозында Степан Ялбачев бар болгон Байкаловтын отрядынын тилмежи, Кош-Агаштын интернационалист-жуучылдарынын командири С. Ялбачев онон озо одус јашка јетире Сибирьден Монгол јериле садышкан орус којойымдардын батрак-јалчызы болгон Монгол јеринде акгвардеецтердин бандаларыла жуу-согуштарда Ялбачев јалтанбазын ла турумкайын көргүзип жуулашкан. Колдомдошкон бир жууда Ялбачев јыдала шыркаткан. Толбо-Нур көлдин јанында шибееде өштүлерге төртөн күн курчаткан жууларда Ялбачев учына јетире чыдамкай турушкан.

Степан Ялбачевле кожо Көкөрү јурттан барган алтай уул Иван Язуваев жуулашкан. Монгол јеринде революциянын једимдерин корып алары учун монгол, орус улусла кожо, өскө до көп алтай улус жуулажып канын төккөнин социализмнин историязы качан да ундыбас.

Жуу божогон кийнинде интернационалист-жуучылдар алтай јерине јанып келеле, Совет јанды тынгыдарында эрчимдү турушкан. Темдектезе, И. Язуваев ле С. Ялбачев колхозтор төзөбринде турушкан. С. Ялбачев јурт Советтин председатели, И. Язуваев — колхозтын председатели болдылар.

С. ПАХАЕВ,
исторический наукалардын кандидады

ЖЕРДИҢ КЫРТЫЖЫН ЧЕБЕРЛЕЕРИ

Туулу Алтайдын жабыс жерлеринде, темдектезе, Майма, Чой, Турачак ла Шебалин райондордын кезик жерлеринде жердин кыртыжын суу ыра жигени журт хозяйствого тын каршулу. Кыралап турган жерлер көп эмес, агаштарды тын кескелек өйдө сууга жердин кыртыжы үрелгени билдирбей туратан. Эмди көп жерлерде өскөн агаштарды јулдай кезеле, кыралап саларда, керектер өскөлөнди. Бүгүнги күнде Туулу Алтайда сүрген жерлер 146 мун гектарга једерде, кыралардын 40 процентинин үстинде гумусту кыртыжы чек јоголды.

Анчада ла кају жерлерди трактордын салдазыла сүрүп, кыртыжын антарып саларда јаштарда, онон кышкыда тонгон јер јаскыда кайыларда суу јолдоп, ыра јип салар. Кезик жерлерде чек ле коолдор јадат. Андый кыраларда мал јүргени кыртышты база үреер. Јылдын ла парлап ла солуктоп, кыртыжын антара сүрүп турган кају жерлерде кыралардын кара тобракту кыртыжы јанмырдын суузына емезе јаскыда кайылган кардын суузына јунулып, ага берер.

Областыта кыртыжынын кара тобрагы јунулган кыралар 20—30 мун гектарга јетти. Кезик јуукаларда јунулып, агып келген кара тобрактын калыны 15—20 сантиметр, элбегі 2—3 метр, узуну 40—60 метр курлалып калган јадат. Јадаган арыштын кыраларында јаскыда кылганы туй базып салган курларды көрөринг.

Јердин кыртыжы јангыс ла јаскыда кайылган кардын суузына ыра тартылып, үрелип турган эмес. Је анайда ок јаскыда, јайгыда ла күскиде ургун јаштардын суузы сүрген жерлерди коолдоп агат. Кыртышты јулдай агыза берип јат.

Көп керектер кыраны кичееп сүргенинен, тырмаганынан камаанду. Күскиде кыраны солук эдиш сүрерде, онон јаскыда чык токтодорго тырмаарда жердин кыртыжы тег күбүредилзе, суу кырага тег чөнгө берер, јолдолып акпас. Кыра бойына керектү чыктын 30 процентин јаскыда кайылган кардан алып јат. Је кар кайыларда көп суу ага берер Темдектезе, 1986 јылда парлаган кыраларда кардан алган чык 55 миллиметр болгон болзо, 47 миллиметр кар кайыларда ага берген.

Майма райондо «Чуйское» ОПХ-нын кыраларында көп жылдардын туркунына шинжү өткүрөрдө, ныкта кыраларда, темдектезе, көп жыл өзөр өлөң өскөн, эрте солуктогон кыраларда жаскыда кар кайыларда суу көп чөңбөй, ага берип турары жарталган. Андый кыраларда жер узак өйгө тон жадарда кар кайылган тарый суузы ага берет. Жаскыда кар кайылып баштаган өйдө жер жүк ле 3—4 сантиметрге эриир. Ол кырага суу терең чөңбөй, жүргүни аайынча ага берери жарт. Ол тушта суу бойыла кожо түжүм беретен тобракты агыза берип жат. Өзүмдү кыраларда аккан суу тыг жолдобос. Андый да болзо, каршуны эдер.

Кажу жерлердеги кыралардын кыртыжы жылдын ла жулда алып, түжүм берер арга-чыдалы астап турар. Андый жерлерде кыртышта кара тобрак чек жулдай жунулала, сайкумак, эмезе той балкаш ачылып калган жадат. Андый кыралардын түжүмин жабызатпаска өтөкти ле минеральный удобрениелерди тузаланар, кыртыжын жарандыра керек.

Кыраларда кайылган кардын суузын агыспай токтодоло, чөңдүрөтен арга — күскиде кар жаар алдында кажу жерлердеги кырларды ШН-140 таңмалу агрегатла одыра жолдоп салары. Чичке ле терең жолдордын ортозы жердин кадалгагы аайынча 2—5 метр болор учурлу. Кажу кадалгак болзо, кечире жолдордын ортозы жуук болгоны жакшы. Анайда жазаган кыраларда үрендеп өскүргөн өлөңнинг түжүми бир гектарда 4—7 центнерге көптөр.

Жердин кыртыжын корулап алатан база бир агротехнический эп-сүмө — кыртышты антарбастан сүрери. Андый кыраларда кыртыш жулда агары 30—50 процентке астаар. Күскиде КПП-250 таңмалу агрегатла тереңи 25—30 сантиметр күбүредер. Анайда ок Сибинэ мистү салдала сүрерге, үч бычакту КПП-5 культиваторло күбүредерге жараар. Бу ишти сентябрь айда бүдүргени жарамыкту. Бу өйдө сүргөн солук жаскыда кар кайыларда суу кыранын кыртыжын жунуп агызарга бербес.

Өрө адалган эп-сүмеле кичееп жазаган кыраларга көп жыл өзөр өлөңдөрдөң өскө бастыра ашты ла малга азырал эдер культураларды үрендеерге жараар. Кыртыжын ангара сүрбеген кыраларда кукуруза үрендегени база жарамыкту.

Келер 1988 жылда Майма райондо андый эп-сүмеле 2000 гектар кыра үренделер.

Журт хозяйстводо ченелтелер өткүрер Горно-Алтайский станциянын научный ишчилери Н. А. Пушкин, Е. Г. Носова, «Чуйское» ОПХ-нын баш агрономы Ю. А. Балахин бу эп-

сүмеле Алгаирдеги ле Кировский отделениелерде 1982 жылдан ала иштеп турулар. Эмди отделениелердин управляющийлери, механизаторлары бу эп-сүмеле иштегени жаан тузалу ла астамду болгонын жакшы билип алдылар.

Жердин кыртыжын корып чеберлеер, тўжүмин бийиктедер бу озочыл эп-сүмени областьтын ончо колхозторында ла совхозторында тузаланарга жараар.

Е. Г. НОСОВА.

јурт хозяйстводо ченелтелер эдер Горно-Алтайский станциянын баш научный ишчизи

КИТАЙДЫҢ АЛБАТЫ РЕСПУБЛИКАЗЫНА — 38 ЖЫЛ

1949 жылда октябрь айда Китайдын Албаты Республикасы төзөлгөн Кыдат албаты көп, көп жылдардын туркунына коммунисттерге баштадып тартышканы революциянын жеңүзине экелген. Телекейде эн көп улусту ороон империалисттердин базынчыгынан жайымданганы сүреен жаан исторический учурлу керек.

Жайымданган Китайда 50-чи жылдардын баштапкы жарымында жаан социально-экономический кубулталар болды, культурный строительство эрчимдү өтті. Кыдат калык бастыра прогрессивный кижилекке кожо базынчыктаткан албатыларды жайымдаары, амыр-энчү учун тартышкан. Ол КНР-дин ле СССР-дин ортодо сүреен жакшы, најылык колбуларлу ой болгон Китайдын Албаты Республикасынын ичбойындагы ла тыш жанындагы политиказына Совет Союз ла өскө дө социалистический государстволор жөмөлтө эдип болушкан.

Китайда производительный ийделер өскөн кеми жабыс, улuzu нургулай бичик билбес, феодализмнен арткан калганы тыг болгоны ла кыдат обществонун ангылу башказыла колбулу өскө дө керектер республика төзөлгөн баштапкы ойдо социализмди төзөп бүдүрерине тыг буудак эткен. 1956 жылдын кийнинде ороондо «жаан алтамнын» ла «культурный революциянын» политиказын өткүргени сүреен жаан жастыра болды деп бүгүн Китайда айдыжат.

Орооннын жүрүм салымында КПК-нин 11-чи жуулган Төс Комитединин 3-чи Пленумы (1978 ж.) сүреен жаан учурлу болды. Партия ла албаты Пленумынын жөптөрүн бүдүрүп, политикада көп жастыраларды түзөткен, жүрүмге жарабас шүүлтелерден мойногон. КПК-нин XII съездинин (1982 ж.) жөптөринде жаан ажару экономиканы тыгыдарына эдилген. Городто ло деремнеде терен кубулталар башталган.

Тышжанындагы керектерде, өскө ороондорло колбуларда ачык политика башталган. Гран ары жанындагы государстволорло колбуларды бастыра аргаларла элбеткен. Мында элден озо капиталистический государстволорло колбуларга жаан ажару эдилген.

80-чи жылдардын ортозына јетире КНР-дин албаты-хойшайствозы токыналу өзө берген. Калганчы сегиз жылдын туркунына республиканын национальный кирелтези эки катап өсти, улустын јадын јүрүмининге кеми бийиктеди.

Озодон бери сондогони јоголып баштады, социальнo-экономический өзүмде једимдер јакшы 1949 жылга көрө, ороондо аш өскүрип јуунадары 3,4 катап, хлопок — 7,8 катап, бөс эдери — 8,3 катап, таш көмүр казып алары — 27, электроэнергия иштеп алары — 100 катап, болот кайылтары 325 катап көптөгөн.

Промышленностьто ло јурт хойшайстводо производствонун текши кеми аайынча Китай бүгүн телекейде баштаачы он государствонун тоозына кирип, аш, хлопок өскүрип јуунадары, бөс, цемент эдери, таш көмүр казып алары јанынаг — баштапкы, электроэнергия иштеп алары јанынаг — төртинчи, нефть эдери казып алары, сахар эдери јанынаг алтынчы јерде туруп јат.

Је оныла коштой азыйда социальнo-экономический јанынаг тын сондогони, улустын јадын јүрүмининге кеми јабыс болгоны эмди де политический ле экономический керектерде билдирет. Бүгүн Китай социализмнин башталгазында деп, КНР-дин башкараачы ишчилери айдыжат. Бу өдүп јаткан јүсјылдыктын учына јетире «орто кемине» једип алары, јартаза: национальный кирелтени кижии бажына јылына бир мун долларга јетирери темдектелген.

Китайдын Компартиязы бүгүн орооннын социальнo-экономический өзүмин түргендедетен сүреен күч задачалар будүрип, социалистический строителствонун эн јарамыкту эп-аргаларын бедреп туру.

Калганчы жылдарда экономический политиканын төс ууламјызы — хойшайствоннн төзөп башкараарын јангыртары болды. Оны КНР де экинчи революция деп јартадылар. Мында јөөжөлөнөтөн эп-арганы јангыртары, рыноктын аргаларын толо тузаланары, социалистический товарный экономика төзөөри темдектелген.

Хойшайстводо јангыртулар эткениле кожо партийный ла государственнн органдардын ижин јарандырар, социалистический духовный культураны өскүрер, закон-јангы ла дисциплинаны тынгыдар задачаны будүрип турулар.

Орооннын экономиказында ла эл јоннын јүрүминде башталган сүреен тын кубулталардан улам јангы уур-күчтер боло берди. Өзүмде, јүрүмде јарашпай турганы көптөди, јангы једикпес-тутақтар табылат. КНР-дин башкараачы иш-

чилери бойларының куучындарында акча-жөөжө једишпей турганын, капитальный строительство өткүрө элбеп, чачыны чыгымдар көптөй бергенин, баалар бийиктеп турганын, производствонын астамы жабызап, продукциянын чыңдыйы комойтыганын темдектегилейт. Калганчы өйдө кыдат калыкка буржуазиянын кылык-јаңы өдүп турганыла тарты-жары керегинде куучын көптөди.

Мындый айалгада октябрь айдың учында Китайдың Коммунистический партиясының XIII съезди жуулды Съезд партияның ла орооннын жүрүминде сүреен каруулу өйдө өткөн. Калганчы жылдарда орооннын бастыра жүрүминде болгон жаңыртулардың ла кубулталардың једимдерин шүүп көрөлө, съезд мынаг ары өзүп баратан уулам-жыларды, бүдүретен задачаларды темдектеди, партияның башкараачы органдарын тутты.

Орооннын социально-экономический өзүмин түргендеден төс уулам-жылар социализм капитализмнен артык болгоннын көргүзөр, республикада жүрүмди чек жаңырта төзөбрин јеткилдеер, эл-јоннын жүрүминде демократияны теренжидер учурлу деп съездтин јөптөринде айдылган.

Совет коммунисттер, бистин орооннын бастыра ишкүчиле јаткандары Китайда бийик өзүмдү социалистический обществоны төзөп бүдүрерге кыдат коммунисттер амадап турганын јарадып ла јөмөп турулар.

Јаңыс ла бойынын политиказы чике деп бир де компартия сананар учуры јок деген шүүлтеле Совет Союзтын Коммунистический партиясы башкарынып јат. Кандый ла политика чике болгонын жүрүм, практика, социалистический госу-дарстволорды алгажын — социализм жүрүмде тынып турганы көргүзөр.

СССР-де ле Китайда, өскө дө социалистический госу-дарстволордо бүдүретен задачаларды, өткүретен политиканы ороондогы аңылу айалга, национальный керектер аайынча темдектеп тургусканыла коштой, олордың ончозындагы политический ле социально-экономический кубулталарда түңгейи база барын ајаруга алары кыйалта јоктон керектү деп марксизм-ленинизм үредет.

Китайдагы кубулталарда ла СССР-деги жаңыртуларда, социализмнин өскө дө ороондорында болуп турган жаңы иш-терде текши уулам-жы бар. Олордың амадузы жаңыс — социализмди тыңдарын. Онон улам КНР ле СССР, социализмнин өскө дө ороондоры бой-бойына тын тузалу болотон кол-буларды элбедерине, жаңы жүрүмди төзөбринде ле тыңыда-

рында бар ченемелди алыжарына, социализмнинг теориясын ла практикасын байгызарына үзеери аргалар табылып јат.

СССР-дин ле КНР-дин башкарулары кичеенип турган шылтуунда калганчы жылдарда эки социалистический госу-дарствонын ортодо колбулар кезем јарана берди. Ороондор ортодо колбулардын јүзүн-башка сурактары аайынча куу-чындажып јөптөжөри көптөгөн. Политический сурактар аайынча колбулар башталды, олардын кеми ле учуры бий-иктеди. Грандарда јарты јок сурактарды шүүжери көндүкти.

Эки орооннын ортодо кезик ууламјылар аайынча једип алган једимдер јакшы. Өткөн 1986 жылда бистиг ороондо-рыстын ортодо саду 1,8 миллиард салковойго једеле, 1982 жылдагызынан сегис катап көптөди. Эмди экономикада өмө-лөжөрин элбедер јагы аргаларды, ол тоодо ортоктожып иш-тесер предприятиялер төзөөрин, кооперацияны элбедерин шүү-жип турулар.

СССР-дин ле КНР дин экономиказы бой-бойына јөмөлтө эдер аргалу, олар тыш јанындагы телекейлик рынокто, капи-талистический государстволордын экономиказы чылап, бой-бойына удурлажа тартышпай туру.

Бу күндерде Совет Союз Китайда кезик јаан электростан-циялар, темир кайылтар заводтор, машиналар эдер пред-приятияелер тударына, темир јолдор өткүрерине, эскизин јаңыртарына болужатанын шүүжип јадылар.

СССР-дин ле КНР дин граныла аккан Амур ла Усуури сууларда өмөлөжип электростанциялар тудала, сугаттар ја-зайла, оларды кожо тузаланары јанынан иш башталган. Эки орооннын ортодо садуны, экономикада, наукада ла техникада өмөлөжөрин башкаратан комиссия төзөлгөн.

Китайда социализмди төзөп бүдүрери, социально-эконо-мический өзүмди түргендедери, жаңыртулар ла јаан кубулта-лар эдери јанынан узак өйгө тургузылган пландарды јегүлү бүдүрерге телекейде амыр-энчү айалга керектү деп КНР-дин башкараачылары айдып турганы совет улуска јарт.

КНР јуу-јепселдерди көптөдөрин токтодоры учун тарты-жып, өскө ороондорло өмөлөжөр, јакшы колбуларлу, кемнен-де камааны јок болор политика өткүрип туру.

Китайдын Албаты Республиказынын башкарузы тыш јанындагы политикада ядерный ла химический, ал-камык улусты кырып өлтүретен өскө дө јуу-јепселдерди чек јогол-торы учун, тегин јуу-јепселдерди ле черүлерди астадары, космоско јуу-јепселдерди чыгарбазы учун тартыжып јат.

Китай кейде ядерный ченелтелер өткүрерин токтодып

салды деп жарлады, телекейдин башка-башка талаларында ядерный жуу-јепсел јок зоналар тѳзѳѳр шѳѳлтени јарадала, Тымык тенгистин тѳштѳгѳни ядерный жуу-јепсел јок зона эдип жарлаары керегинде Раротонгтагы Договорго кол салды, Азияда ла Тымык тенгистин ортолыктарында жуучыл турлуларды јоголторы учун тартыжып туру.

КНР бастыра телекейде амыр-энчѳни тынгыдарына јѳмѳлтѳ эдип турганына, телекейдеги керектерде тынжыда туружа бергенине Совет Союз јаан учур берип јат. Миллиард калыкту Китай телекейдин эмдиги јѳрѳминде сѳреен тын ийде.

Кыдат коммунисттер ле Китайдын бастыра ишкѳчиле јаткандары телекейде јеткер јок болорынын бастыра текши системазын тѳзѳѳри керегинде Совет Союз Бириккен Нациялардын Организациязына берген программаны јарадыц ла јѳмѳп туру. КНР-дин башкарузы ядерный жуу-јепселдерди эки мунынчы јылга јетире јоголторы јанынан СССР-дин шѳѳлтелерин, анда баштапкы алтам эдип, орто ырада учатан ла оперативно-тактический ракеталарды јоголторы керегинде СССР-дин ле США-нын ортодо јѳптѳжѳни јараткан.

Ядерный жуу-чак башталар јеткерди јоголторы, жуу-јепселдерди астадары ла амыр-энчѳни тынгыдары учун тартыжуда эн јаан эки социалистический государствонингу уулам-јызы тѳнгей болгоны телекейдин јѳрѳминде јаан учурлу керектерде СССР ле КНР ѳмѳлѳжѳр арга берип туру.

Эмдиги ѳйдѳ кезик јаан учурлу телекейлик сурактар аайынча СССР-дин ле КНР-дин шѳѳлтелери јарашпай јат. Је ол јарашпаганы эки орооннын ортодо колбуларды јарадырарына, ѳмѳлѳжѳрине чаптык этпес учурлу Анайда бистинг ороондо шѳѳп јадылар

Совет Союзтын башкарузы СССР-дин ле КНР-дин ортодо блаашту сурактардын аайына чыккадый эп-аргаларды табар амадула быжулап куучындажарга, ѳткѳн јылдарда ѳѳркѳшкѳн керектерди таштаарга, јаратпай турган керектер аайынча јѳптѳжип аларга кичеенет.

Совет Союз КПСС-тин XXVII съездинин јѳптѳриле, партиянын Тѳс Комитединин Генеральный качызы М. С. Горбачев 1986 јылда июль айда Владивостоктогы куучынында айтканыла башкарынып, амыр-энчѳнин ле социализмнин амадуларыла башкарынып, Китајла најылык болорына ла амыр-энчѳ ѳмѳлѳжѳрине амадайт. КНР-де база Азияда ла бастыра телекейде амыр-энчѳни тынгыдарга, текши аялганы јымжадарга болуп, телекейлик социализмнинг тоомјызын

бийиктедерге СССР-дин ле Китайдын ортодо колбуларды жарандылары керектү деп айдыжат.

Китайдын Албаты Республиказы төзөлгөнinin 38-чи жылдыгы толгон күнде совет улус, совет коммунисттер кыдат ишмекчилерге, крестьяндарга ла интеллигенцияга, Китайдын Компартиязына баштадып, социализмди төзөп бүдүреринде жаңы жаан једимдерлү болзын, совет ле кыдат калыктын ортодо најылык там тынгызын деп күүнзедилер.

«ТҮНДҮКТЕГИ ЖЕРЛЕРДИ» БЛААШКАНЧА

Япониянын башкартузында тургандар бу 30 жылдын туркунына «түндүктеги жерлерди», жартап айтса, Кичү Куридалардагы ортолыктарды (жопон тилле Сиконан ла Хабоманды) ла Жаан Куридалардагы ортолыктарды (Кунашир ле Итурупты) «ойто жандырып алар» деген жүткүүлдү талтабыш көдүргилеп жат Качаннан бери СССР-дин болуп келген жерлерди блаажарга жүткип, Япония жаны бойынын албаданыжын актаарга жуу-чактын жылдарында ла онын кийинде тургузылган телекейлик жөптөжүүлери өнөтийин баштап, историяда болгон керектерди жабарлаарга албаданат.

Жуу божоголок тушта, качан Тегеранда 1943 жылдын ноябрь айында СССР-дин, США-нын ла Англиянын башкараачыларынын конференциясы өдүп турарда, США-нын президенти Рузвельт СССР Японияга удурлажа жууга киришсин деген шүүлте эткен. США ла Англиянын башкарулары СССР Японияла жууга киришсин деп сүрекей күүнзеп тургандар. Олор бойлорынын күчиле Японияны женип чыгарына тыг бүдүнбей тургандар. Америка ла Англиянын жуучыл башкараачыларынын пландарыла болзо, олордын черүлери бу ороонго 1946 жылдын жүк ле экинчи жарымында эмезе 1947 жылдын башталып турарында табарып кирер учурлу болгон

Тегерандагы конференцияда суракты шүүжер тушта совет делегация Ада-Төрөл учун Улу жуунун жылдарында Япония бойлорынын керектерине киришпези жанынан 1941 жылдын 13 апрель айында тургузылган жөптөжүүлүн баштапкы ла экинчи статьяларын улай бузуп туратанын ажаруда туткан. Ол жөптөжүү аайынча ого кол салган ороондор кажы ла жанынын жерине киришпес, керде-марда жуу-чак башталза, олор анда турушпас болуп молжу алгандар. Япония дезе Германиянын СССР-ге эткен табарузын жажыт жогынан жөмөп турганына үзеери бойы Совет Союзка табарарга амадап, бистин орооннын граны жанында Квантунунун миллионго шыдар черүзин тургузып алган. Шак онон улам биске совет-герман фронттон 40-гө шыдар дивизияларды алып, күнбадышта тударга келишкен.

Германия, Италия ла Япония ортодо 1942 жылда 18 январьда тургускан жуучыл жөптөжү аайынча Япониянын жуулажатаң жери Тымык теңистен ала Уралдын кырларына жетире Советтердин жериле чөйилип барар учурлу болгон Мындый кылыгыла Япония нейтралист керегинде жөптөжүни чийе тартып салган деп айдарга жараар Мыныла коштой Япония Совет государствонун союзниктериле жуулажып турганын бистин башкару база аяруга алган. Бу айалгаларды ончозын аяруга алып, Совет башкару США ла Англиянын шүүлтезин жарадып турган жөп берген.

Тегеранда конференция ачылар алдында США-нын, Англиянын ла Китайдын башкаруларынын башчыларынын туштажузы өткөн. Ол туштажуда жарадылган декларация аайынча Япониянын милитаристтеринин жуулап алган жерлерин айрып алар, кезик олжолоп алган жерлерден чыгара сүрер жөп тургузылган.

СССР Японияга удурлаштыра жууга кирижип жатканыла колбой Тегерандагы конференцияда И. В. Сталин США-нын, Англиянын ла Китайдын башкараачыларыла өткүрген эрмек-куучында Ыраак Күнчыгышта Советтердин жерлерине уулалып турган булундарды СССР-дин шинжүзине табыштырзын деген сурак тургускан. Шак анайда Сахалиннин түштүк жаны ла Куриланын ортолыктары жанжыкканы ойто СССР-ге жандырылар исторический жанду болгон Ф. Рузвельт бу шүүлтени жарадулу уткыган.

Түштүк Сахалин ла Куриланын ортолыктары жанынан Совет башкарунын некектелеринде исторический чындык бар болгон Куриланын ортолыктары жанжыкканы аайынча Тымык теңистен орус жердин улалганы болуп, теңиске чыгар, Чукоткала, Камчаткала колбу тургузар арга берер. Орус албаты Курилаларды ла Сахалинди ачып тузаланарга сүреен тын ийде-күч, чыгым чыгарган.

Курила ортолыктарга ла Сахалинге орустар баштапкы катап XVII чактын баштапкы жарымында жедип баргандар Орустар Курила ортолыктарды XVII чактын 40-чи жылдарында ачкан деп Япониянын да исторический литературазында айдылган. Курила ортолыктарды ачар күндүлү байгал орус талайчылардан башталганы жарт.

Ол жанынан историянын озогы өйлөрдөги темдектерди алып көрөргө жараар. 1667 жылда Сибирьдин картазында Куриланын баштапкы ортолыктары сомдолып жуалган. 1692 жылда дезе Баштапкы Петр кааннын Кыдат жерине Россиянын ийген элчи кижизи Идестин шинжүлегени аай-

ынча Куриланын бастыра ортолыктары орус государство-нын жерлери деп темдектелген.

Курилаларды ла Сахалинди орустар ачар алдындагы өйлөрдө анда айна, нивк, орок, эвенк ле тельмен укуту улус журтаган. Бу ончозы Курила ортолыктарда ла Сахалинде жаткандар коштой жаан жерде журтаган эл-калыктарла тил, жандаган жагы, антропологический бүткен бүдүми аайынча жуук болгонын керелейт.

XVIII чактын экинчи жарымынан ала орустар Курилалар ортолыктарды шиндеерин там көндүктирип, Хоккайдого жетирип тургандар. 1738—1739 жылдарда Берингтин экспедициясында турушкан М. Шпанберг шинжү өткүрип, бастыра Курилалардын сындарын картазында темдектеп ала-ла, ологро орус аттар берген. Шпанбергтин жетиргениле бол-зо, ортолыктардын түштүк те, түндүк те талазында жаткан-дырла Япониянын куучындашкылап турган. Олордын айткан-ныла Япониянын башкарузынын колында жагыс ла Хоккайдо болгоны, арткандары онон (Япониядан) камааны жок болгон. Калан жуучы Н. Сторожев 1775 жылда Большерецкке ийген бичигинде жаан Курилалардын сындарында журтап жаткан курилдер «ого калан төлөөргө жөпсинди» деп жетирген. Жартап айтса, олог Россияга кирерге жөп болгонын угускандар. Онын кийинде, 1778—1779 жылдарда кааннын жагылары Д. Шабалин ле А. Антипин Итуруп, Кунашир ле Шикотан деп түштүк ортолыктар жаар жүреле, орус государствого 1800 кижичи кожулганын темдектегендер. Шак мыныла бастыра Курилаларды Россияга бириктирери божогон.

1799 ж. орус башкаруу российско-американский компанияга Курила ортолыктарда андаар ла байлык шиндеп табуу жаг берип жатканын угускан. Бу компаниянын орус башкаруу жөптөгөн ээжилеринин 1-кы пунктында Түндүк-Күнчыгыш Америкадан, Алеут ла Курила ортолыктардын жерлери «Олорды таап ачкан жаг аайынча» Россиянын болуп жат деп айдылган. Шак анайда 1799 жылда бастыра Курила ортолыктар Россиянын жери болуп турганы закон бичик ажыра керелелген.

Ол өйлөрдө, XVIII чактын экинчи жарымында, Япониянын башкараачылары бүткүл Курила ортолыктардан болгой, бойынын государствозынын түндүктеги граны канайда өткөнин билбес болгондор. Япониянын башкарузы ол өйдө жагыс та Курилаларды эмес, же Хоккайдо ортолыктын түндүк талазын да бойынын жери эмес деп бодойтон.

1799 жылда Япониянын бийлери Кунашир жаар «бу орто-

лыкты ачар амадула» бойларынын улузын ийген. Мынан озо, 1798 жылда, япондордын отряды Курилардын түштүк жерлеринде, удурумга тургузылган орус кресттерди антарала, 1800 жылда дезе Итурупка киргилеп келген Россия мындый жарабас кылыкты жаратпаган. 1805 жылда Япония жаар саду керегин ондоорго барган орус элчи (посольствонун жааны) Резанов «Матемаядан (Хоккайдодон) түндүк жаар жаткан бастыра суулар ла жерлер орус императордын алкызы болуп жат, япондор мынан ары жер блаажар деп умзан-базын» деп жартын угускан.

1807 ж. орус талайчы офицерлер Хвостов ло Давыдовко башкарткан экспедиция Япониянын Курила ортолыктарда ла Түштүк Сахалинде албанла төзөгөн турлуларын (поселениелерин) жок эткен

XIX чактын баштапкы жарымында орус-американ компания Түштүк Сахалинде ле Курила ортолыктарда жер ишчилердин колонияларын ла саду өткүрер факторийлер төзөп, андагы улусты бичикке үреткен, православный мүргүүлге бириктирген.

Крымдагы жуу-чакка уйдаап жүрген Россияны кыстап, Япония 1854—1855 жылдарда өткөн эрмек-куучындарды тузаланып, бойына астамду жөптөжү тургускан. 1855 ж. 26 январьда (6 февральда) Договор аайынча Россияга арга жокто Курила ортолыктардын түштүк талазын, туку качаннан бери орус государствонун болгон жерлерди япондорго берине жөпсинерге келишкен.

1875 ж. Россия ла Япония ортодо кол салган Петербургский трактат (жөптөжү) аайынча Япония бойынын албанду некелтезинен — Сахалинди блаажарынан мойножор ордына Курила ортолыктарды колго кийдирерге жүткип турган. Ол өйдө Европада ла Жуук Күнчыгышта керектер катуланып, анда жуу-чак башталгадый чочыду боло берерде, кааннын башкарузы онон коркып. база ла Япониянын некелтезине жай берген. Кааннын башкарузы Япониянын некелтезин бүдүрип тура, Ыраак Күнчыгышта бойынын айалгазын ондондырып, тыгыдып алар деп бодогон. Же бу темей ижениш болды. Япония 1904 жылда Россияга жабарып табарала, жеңү алып, Портсмутта тонокчыл жөптөжүге каан жаңын кол салдырткан. Мынын алдында Курила ортолыктарга кирип ала-ла, япон милитаристтер эмди Россиядан Сахалиннин — жажын-чакка орус жердин түштүк келтегейин, Тымык тегиште коруланатан жаан учурлу шибени айрып алган. Анайда Япония Курила ортолыктарды ла Түштүк Сахалинди Азия-

да ла Тымык тенгисте јерлерди јуулап алгадый тын ийделү шибее эдип алган.

Је совет черүлер Япониянын јуу-јепселдү ийде күчтерин оодо соголо, Курила ортолыктарды ла Түштүк Сахалинди јопон милитаристтердин олјозынан јайымдап алган. Япония јер де удурлаш јогынан багып турганы керегинде 1945 ј. 3 сентябрьда бичикке (актка) кол салып тура, Потсдамдагы декларациянын ээжилерин бүдүрер болуп сөзин берген.

Онын кийнинде көп-көп катап тургузылган јөптөжүлөрдө, улу ороондордын башкараачыларынын бойлоры ортодо алышкан бичимелдеринде Курила ортолыктар ла Түштүк Сахалин СССР-дин мөңкүлик јери болуп јат деп бек айдылып калган.

1956 јылда 19 октябрьда СССР ле Япониянын ортодо кол салган декларацияда јуу-чакту айалга токтодылып јаткан дипломатический колбулар тургузары керегинде айдылган. Япониянын күүнзегенин ле јилбүлерин ајаруга алып, СССР ого Кичү Куриалардагы сындарды јакалай ортолыктарды берерге јөпсинген. Је бу керек јангыс ла амыр-энчү јөптөжү тургускан кийнинде бүдер учурлу болгон. Япония дезе андый јөптөжү-договорды тургузарын өнөтийин узадып, јангыс ла Кичү Куриалардагы ортолыктарды эмес, је Курила ортолыктардын түштүгиндеги Итуруп ла Кунашер деп ортолыктарды берзин деген јабарулу некелте эткен (јопондор оны «түндүктеги јерлер» деп айдыжат).

1960 јылда Япония 1956 јылдагы декларациянын ээжилерин бузуп, СССР-ге удурлаштыра США-ла военный јөптөжү тургускан. Мындый айалгада Советский Союз Кичү Куриалардын ортолыктарын США-нын јуу-јепселдү ийделерин тургузатан јерлерин элбедерге амадаган Японияга берер аргази јок деп угускан. Совет-јопон колбуларда аайына чыкпаган «јер аайынча» сурак јок деп көп катап, ол тоодо эн бийик кеминде угузулар эдилген.

М. С. Горбачев 1986 јылда 30 майда Япониянын өскө ороондорло керектеринин министри С. Абэле туштажуда бистинг колбуларыс «кем де экинчи телекейлик јуунын учы-түбин катап көрөрине тартынбаган ла грандар бек болорына күүнзеген тушта ичкери өзүм алынар аргалу» деп угускан.

Је Япониянын башкарудагы улусы калганчы өйлөрдө јер блаажар кампанияны там ла элбеде өткүрип турулар. Ол амадула јылдын ла ороондо «Түндүк јерлердин күндери» өткүрилет. Оппозициядагы партиялар (социалисттер, коммунисттер, Комэйтонын центрист партиязы ла өскөзи де)

башкарунын некелтезин жөмөгилайт. Элбек жетирулер эдер аргалар — печать, радио, телевидение, искусство, литература бу ок кара амадулу керекке тыгыда тузалангылайт.

Япониянын «жер блаажар» умзаныжын США, Түштүк Корея ла о. б. жөмөп лө тектерип жадылар. Япониянын башкарузы бу законго келишпес некелтезин бүдүрүп аларга ООН-нын Генеральный Ассамблеязынын сессияларында ла дипломатический колбулар ажыра тал-табыш көдүрөт.

Реваншистский кампанияны күйбүредип, ууландырып тургандарга жагыс ла «жер блаажары» коркышту керектү эмес болуп турганын аяруга алар керек Анда бир де чындап айткадый төзөгө-тазыл жыгы айтпаза да яарт. Олорго совет-япон айылдаштык колбулардын өзүмине буудак эткедий кандый ла шылтак, сүме табары эн озо керектү болуп яат. Бу амадуга болуп омор кандый ла «лозунгтар», шылтактар бедреп, СССР-ди каралап яабарлаар эп-сүмелерди тузалангылайт.

Д. СОРТЫЯКОВ,
КПСС-тин обкомынын лекторы

Б А Ж А Л Ы К Т А Р

Малчылардын кышкы кичеемели	3
Жаңыртулар эдеринде тос ойде — кадрлар	7
Бешжылдыктын алтамдары	13
Алтайдын интернационалист-жуучылдары	20
Жердин кыртыжын чеберлеери	25
Китайдын Албаты Республикасына — 38 жыл	28
«Түндүктеги жерлерди» блаашканча	34

СО Д Е Р Ж А Н И Е

Зимние заботы животноводов	3
Кадры — основная сила перестройки	7
Шаги пятилетки	13
Бойцы-интернационалисты Алтая	20
Эффективность некоторых приемов обработки почвы против водной эрозии	25
Китайской Народной Республике — 38 лет	28
Проблема «северных территорий»	34

БЛОКНОТ АГИТАТОРА

Редакционная коллегия

Подписано в печать 30. 10. 87. АН 10566 Формат 60×84 1/16.
Усл. п. л. 2.32. Уч.-изд. л. 1,9. Тираж 350 экз. Заказ 4140.
Цена 5 коп.

Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного издательства, 659700. г. Горно-Алтайск, ул. Горно-Алтайская, 36. Горно-Алтайская типография, пр. Коммунистический, 35.

